

Københavns Amts Landsbynavne.

Af Marius Kristensen.

I.

Det stednavneudvalg, som ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet i 1910 lod nedsætte, foreslog i sin betænkning, at når en systematisk stednavneundersøgelse kom i gang, skulde denne først og fremmest sætte sin frugt i en række behandlinger af de enkelte egnens (amters) stednavne. I disse behandlinger, der skulde være beregnede på almindelig udbredelse på den pågældende egn, skulde sogn for sogn hvert eneste navn forfølges i den overleverede form så langt tilbage som muligt og desuden meddeles i lydskrift efter den nu brugte udtale,

De heri forekommende opgivelser om byers størrelse o. lign. er taget fra prof. Johs. Steenstrups fræmstilling i Hist. Tidsskr. 6 r V s. 313 flg.

Folkemålsformerne af stednavnene er med meget grov lydskrift. Stød er betegnet ved ', længde ved . efter den pågældende lyds tegn. Eftertryk ved ' foran den stærkeste stavelse. å er det dybe sjællandske a (næsten å).

Med hensyn til tidligere behandlinger af danske stednavne henviser jeg til min afhandling: „Nordisk stednavnegranskning“ i „Danske Studier“ 1905. Af ældre kilder til denne egnens navneforråd må særlig nævnes Roskilde bispestols Jordebog (i Scriptoris Rer. Dan. VII), tre pavebreve fra sidste del af det 12. årh. (bedst i Kbh. Dipl.) og breve fra Roskilde klosterarkiver (i Thorcelins Dipl. Arnamagn).

og endelig skulde der gives den sikrest mulige forklaring af dets oprindelse. Desuden skulde der til hver sådan behandling gives en almindelig indledning, som gav hovedresultaterne af de behandlede enkeltheder i let læselig form.

Det er en sådan indledning, jeg har tænkt at give her. Gennemgangen i det enkelte af amtets landsbynavne har jeg foretaget, så godt jeg under mine forhold har kunnet. Der har været hindringer, som har gjort mig det umuligt i det enkelte at undersøge folkemålsformerne af alle navnene; men ved velvillig hjælp af indfødte fra forskellige steder i amtet er det dog lykkedes mig at få en del, som jeg håber, pålidelige oplysninger. M. hens. til de ældre navneformer har tiden og mit opholdssted lagt mig mange hindringer i vejen. En del af de vigtigste kilder har jeg dog benyttet, men jeg kan ikke indestå for de benyttede aftryks nøjagtighed i enkelthederne. I det hele viser de oplysninger, jeg har, sandsynlighed for at være rigtige, men mere tør jeg ikke sige.

Som følge deraf vilde jeg anse det for overilet og uforvarligt på det grundlag, jeg har kunnet lægge, at offentliggøre en gennemført behandling af amtets stednavne. Men jeg tror, at de almindelige slutninger ud fra dette, i enkelthederne ikke helt fyldestgørende stof, i det hele og store vil kunne stå prøven, selv om de på sine punkter vil være at tage med lidt forbehold. Og det er mit håb, at de her fræsatte ting vil kunne bidrage til at øplive sansen for navnesagen og forberede det arbejde, som forhåbentlig inden ret længe vil blive sat i gang for alvor. Det er i høj grad på tiden, at et sådant arbejde kommer i gang, ti de folkelige udtaleformer, som giver den ene af mulighederne til at nå til en virkelig forståelse, måtte hellere optegnes idag end imorgen, da de daglig påvirkes af skrivemåden, og år for år færre ved besked om, hvorledes de gamle virkelig sagde.

En undersøgelse af stednavne vil næmlig altid være at bygge på kendskab til de kildefæstede navneformer, dels som vi finder dem i de gamle dokumenter og jordebøger, dels som de endnu lever på folkets læber. Vi kan ad

disse veje ikke vente at finde lutter ægte navneformer; skrivefejl på den ene side og indvirkning fra skrevne navneformer på den anden kan have forvansket formerne. Men forholdsvis er disse kilder dog de reneste. Når både Klingseys og Priors kort har Skjalstrup i Vor Frue sogn¹⁾, må det være fejl, da den samme form (Scalstorp) findes i et pavebrev fra 1257 og (Skal'strop) i nutidens udtale. Hvor j er kommet fra, ved jeg ikke, men det skulde ikke forbavse mig, om det beroede på en ganske simpel skrivefejl i en jordebog.

På lignende måde forholder det sig med herregården Spanagers²⁾ navn. I gammel tid træffes også skrivemåden Spøngagræ³⁾, og hermed stemmer nutidsudtalen Spångaw'er fuldstændig. Da denne form desuden er let at forklare som spang-agrene, d. e. agrene ved spangen, gangbrættet, over Køge å, er den i alle henseender at foretrække. Den burde som nutidsform staves Spångager.

Om der er grund til at foretrække Helvigmagle for Nyglim, som man nok kalder det, er tvivlsomt.

En ren skrivefejl fra korttegnerens side er det, når Osager eller Ousager på Priors kort er blevet Onsager; men af den slags skrivefejl findes der ikke så helt få på kortene i de forskellige landsdele.

Dersom den ene af de egentlige førstehånds kilder giver en tilfredsstillende forklaring, og de andre ikke taler imod denne, må vi godkende den. Dette er tilfældet med Marbjerg (Flyng sogn). Den stedlige udtale er Må.(r)bjær, men her er at mærke, at den svage r-lyd efter a er ganske betydningsløs, da en sådan r-lyd her på egnen kan tilføjes efter enhver åben selvlyd, og egnens folk næppe kan høre, om den er der eller ej (som i engelsk). Da en gammel optegnelse har Madebyergh, sammensat af det gl. danske mad el. made, 'eng', og bjærg, og da dette giver

¹⁾ Generalstaben og Postadresseb. har det rigtige.

²⁾ Sål. i alle officielle kilder.

³⁾ Sål. 1440, Kbh. Dipl. I, 162, og i Roskilde bispestols jordebog.

god mening, vil der ikke være tvivl om, at dette er den rette gamle form for navnet. Sml. også nedenfor om Osted.

Men foruden denne undersøgelse af de førstehånds kilder må vi også ved forklaringen af en egn's stednavne stadig tage hensyn til, hvad andre egn's navnestof kan oplyse. Ofte forekommer samme navn på mange forskellige steder i landet, og dersom kilderne til oplysning om navnet flyder rigeligere i en anden egn, kan man ofte dær hente en forklaring af navnet. Vi har sål. et Jenslev i Voldborg herred og et Enderslev (endnu 1492 Jænditzløff) i Bjæverskov herred. Det er muligvis det sidste, vi gentagne gange finder omtalt allerede fra 1256 af som Jatneslef, Jætnæslef. Men der er al rimelighed for, at den forklaring, som her fræmbyder sig for det ene af disse navne, også vil kunne overføres til det andet.

Endnu langt vigtigere er de almindelige regler for navne-givningen, som man har uddraget af den samlede navne-masse. Der er ofte stednavne, der kan forekomme i sne-se og i hundredvis, som har samme sidste led, således navnene på -sted, -lev, -løse, -by, -torp, -rød, -bølle, -inge, -um, -høj og flere. For mange af disses vedkommende er det tydeligt, at første led enten næsten aldrig eller tværtimod overmåde hyppigt er et personnavn. Dersom dette er tilfældet for det overvejende flertals vedkommende, vil vi heri have en hjælp til bedømmelse af de usikre tilfælde. Hvis vi f. eks. har navne som Bjernæs, Birkerød og Børkop, og de gamle former i alle tre tilfælde taler for, at første led oprindeligt har været Biærkæ- (-næs, -ruth, -thorp), så vil der være overvejende sandsynlighed for, at vi her har mandnavnet Biærki (Bjarke) i Børkop, da torperne gennemgående har personnavn som første led, men for at vi har trænavnet i Biærkænæs, da næssene ofte har navn efter deres trævækst, men næsten aldrig efter personer. For Birkerøds vedkommende vil der være sandsynlighed (men næppe mere) for mandnavnet, da -rød-navnene hyppigt har et mandnavn som første led.

Her må man dog vogte sig for at overføre uden videre. Medens således -by i alm. ikke har personnavne til for-

led (Højby, Dalby, Skovby, Lundby, Søby osv.), er forholdet åbenbart anderledes ikke blot i vikingebygderne i England, men også i Angel og Svans, hvor personnavne hyppigt er forled til -by. Også ellers kan det findes enkeltvis, som G e d e s b y på Falster. Vi skal se eksempel på noget ganske lignende, når vi kommer til navnene på -um.

II.

Den gruppe af stednavne, hvis almindelige forhold her i landet er bedst undersøgt, er *l a n d s b y n a v n e n e*. Det vil, hvis en systematisk undersøgelse skal gennemføres, være umuligt at indskrænke den til disse navne. Der er ingen skarpe skel, som afgrænser landsbynavnenes gruppe fra de rene naturnavne, som da også Københavns amt viser eksempler nok på. Men foreløbig er det især de landsbynavne, der vidner om beboelse, således navnene på -um, -inge, -sted, -lev, -løse, -by, -torp, -bølle og -rød, der har været behandlede.

Vi skal her i vor behandling af amtets stednavne gå ud fra denne gruppe og omtale dens repræsentanter her. De bynavne, som egentlig er naturnavne, skal vi senere vende tilbage til, så meget mere som amtet med hensyn til dem har noget særligt.

Til de ældste bebyggelsesnavne plejer man at regne dem på -um (som skal gå tilbage til et opr. -h e m e l, måske snarere -h e m æ). Professor Johs. Steenstrup har nylig søgt at formindske de virkelige -h e m -navne i Danmark til et meget lille tal, og for en del har han måske ret i sin opfattelse, at største delen af de danske -um-navne har en anden oprindelse. — På Sjælland er -um-navnene væsentlig indskrænkede til halvøen mellem Roskilde fjord og Øresund. Af de her forekommende kan *E s r o m* og *V i r u m* (ældste kendte form *W i g i r u m*, *W i g a r u m*) med rimelighed henføres til en anden gruppe (på -rum), og *S ø s u m* og *H u s u m* er maaske gamle böjningsformer.

Men ellers finder vi netop her navne, som med stor rime-
lighed kan afledes af oldnord. -hæimar, gl. dansk -hemæ.
Det er navne som Kregome, Alume, Mårum, Fa-
rum (?) og (i Københavns amt) Smørum og Nærum.
I begge disse er der måske også hentydning til hedensk
gudsdyrkelse. Oskar Lundberg har nylig søgt at påvise,
at smør- forekommer i en række nordiske stedsnavne,
der betegner offersteder, fordi salvingen af gudebillederne
var en vigtig del af offerhandlingen; og i Nærum har
vi, som den ældste form Niartherum viser, gudinden
Niords navn.¹⁾

Det er også værd at mærke, at medens de virkelige
-hem-navne ikke går synderligt videre mod syd og
vest²⁾, fortsættes de mod nordøst gennem Halland (Sönde-
rum og Fjalgime i Halmstads h., Okome i Faurås h. og
Lindome i Fjäre h., måske allerede Allerum i Luggude h.
i Nordvestskåne) og bringes derved i Forbindelse med
den store vestsvenske og norske gruppe af sådanne navne.

Det ser altså ud, som en væsentlig gøtisk-norsk
navneform strækker sine allersidste udløbere ned i den
nordøstligste del af amtet.

En anden navneform, som også har ry for høj alder,
er -inge, som her i amtet repræsenteres af sognebyerne
Vinninge, Gævninge, Hyllinge og måske Gundsø (den æld-
ste form for Gundsølille er: in Gudingessevi minori) samt
Buddinge i Gladsakse s., Hvessinge i Glostrup s., Kattinge
i Herslev s., Ørninge i Borup s. og Stærkinge i Rerslev
s. Om også Bringe i Måløv s. og Flyng hører til denne
gruppe, er tvivlsomt. Flængmarken i Roskilde landsogn
bevarer sikkert mindet om et forsvundet Flæthinge (pave-
brev 1257). At -inge-byerne er gammel dyrket jord, er ty-

1) Det er denne gudinde (senere kaldt Frøya), som blev en
gud i den senere nordiske gudelære, og hvis fejllæste navn
(Hertha i stedet for Nerthus) vi har i det nuværende
navn på det sted ved Lejre, der på Kristian den fjærdes tid
hed Ærtedalen. Gudinden har altså virkelig haft en hel-
ligdom her, men ganske vist i amtets modsatte hjørne.

2) Der er et Gudum i Slagelse herred.

deligt; der er over hele landet et stort procenttal sognebyer (o. 40 %), og i modsætning til den foregående gruppe er de stærkt fræmtrædende på åben, skovløs mark. De er så gamle, at det er vanskeligt at nå til nogen sikker tolkning af dem; nogle mener, at de væsentlig er stamme- eller slægtsnavne, men ingen af amtets herhen hørende navne kan med sikkerhed tolkes således. Et af dem, Gævninge, er rimeligvis dannet ved afledning af et gævn-, som betegner 'rig, givende jordbund', og som vi også genfinder paa amtets modsatte kant i Gæfnetoftæ (Gentofte).

Til gruppen hører fra først af ikke Jyllinge, som efter de middelalderlige skrivemåder at dømme snarest må henføres til naturnavnenes gruppe.

Ældre end vikingetiden er endvidere navnene på -løse, -lev og -sted.

Hvad endelsen -løse betegner, er endnu genstand for tvist, og nylig har dr. F. Dyrlund igen med stærke grunde hævdet den ældre opfattelse, at det omtrent betyder det samme som -køb, medens den mest udbredte mening vist er, at ordet betyder eng, græsgang, og har en nær slægting i det oldengelske læs. Dyrlund har samtidig (i modsætning til Steenstrup) hævdet, at første led ofte er et personnavn. Det er her morsomt at se, at Dyrlands udgangspunkter har været et par navne her fra amtet, Sengeløse og Vridsløse. Sengeløse sætter Dyrlund i forbindelse med de gamle svenske loves siængaköp, 'køb, som gøres af et ægtepar i forening'; ægtesengen er jo nemlig fra gammel tid — fra Homer til Danske Lov — ægteskabets retslige symbol. Sengeløse betyder da efter hans meget tiltalende forklaring det gods, som høvdingen og hans hustru i fællesskab erhvervede sig. Vridsløse afleder han af mandsnavnet Vrest, som forekommer på en skånsk runesten.

Foruden disse findes i amtet Vanløse, Værløse, Stenløse og Herringløse, som sammen med de før omtalte danner den sydligste del af den nordsjællandske gruppe, og Kyndeløse, Særløse (ældre Særkløse) og

Assenløse, der er udløbere fra den store midtsjællandske gruppe.

Angående tolkningen af -løse-navnene er det sidste ord endnu ikke sagt. Men dærimod er der mere og mere blevet klarhed over deres geografiske forhold. De er gennemgående store byer (sammen med den følgende gruppe står de øverst m. hens. både til areal og hartkorn), og et stort antal (på hele Sjælland ligesom her i amtet omtr. 50 %) er kirkebyer.

Sjælland er midtpunktet for denne navneform. Her findes noget over 50, medens Skåne har omtr. 20 og de andre øer lige så mange. Nord for Skåne og vest for lille Bælt findes de ikke (med en eneste mærkelig undtagelse i Randers-egnen). Men heller ikke på Sjælland er de jævnt fordelte, men falder i to grupper, en større midtsjællandsk, der strækker sig fra Gamløse på Orø til Grumløse ved Præstø, og en nordsjællandsk fra Holløse nord for Arresø til Vridsløserne. Københavns amt berøres som omtalt af bægge disse grupper, men Sømme og Tune herred har ingen -løser, og Ramsø herred berøres blot i yderkanten af dem.

Med -lev træder vi åbenbart nærmere til den historiske tid. Betegner -løse den erhvervede jord, så betegner -lev rimeligvis den arvede, slægtsjorden. Forledet er næsten undtagelsesløst et personnavn. De er som -løserne store byer, og navneformen strækker sig over hele det danske område og lidt op i Sverrig. Vi må herhen ikke regne navne som Saløv, det ældst optegnede danske landsbynavn, som på Snoldelevstenen skrives a Salhaukum, eller det hermed ensartede Måløv, som bægge er navne paa -høj; det samme gælder måske Isle (ældre Estløwæ) og Herløv (Herlue, Herløwe). Fraregner vi disse, får vi (foruden det forsvundne Særsløv, der lå udenfor København) sognebyerne Snoldelev, Reerslev, Himmelev, Svoverslev, Herslev, Allerslev og Kimmerslev og desuden Vigerslev, Utterslev, Vedelev og Jenslev. Første led i alle disse er sikkert et personnavn. I amtet som i hele landet er -lev den en-

delse, der står med det højeste antal kirkebyer (over 60 %).

Omtrent samtidige med disse er efter navneforrådet at dømme navnene paa -sted. Der er sognebyerne Herstedøster og -vester og Ørsted og desuden Kløvested i N. Dalby sogn. Om Østed (følkemålet O'sted) hører herhen, er meget tvivlsomt. Efter sin Beliggenhed mellem to sammenløbende åer er det et tved, og folkemålsudtalen står i så stærk Modsætning til den af det nærliggende Ørsted (östæ'e), at det synes lidet rimeligt, at vi har samme grundform; dog tyder de gamle skrivemåder på -sted (Ostadhæ i Roskilde bispestols jordebog). Hele landet over er byerne på -sted store byer, og over 40 % er kirkebyer.

I alle disse bynavne har vi endnu ikke fundet spor af kirkelig indflydelse, men vel af hedensk. De danner da i modsætning til de følgende det egentlige oltidslag af bebyggelsesnavnene.

Navnene på -by og -torp må væsentlig være jævnaldrende. De danner hovedmassen i de nydannede navne i de engelske vikingebygder, og dær som hjemme betegner -by regelret hovedbygden, -torp udbyen. At bægge disse navneformer har strakt sig levende ned i kristen tid, viser også navne som Kirkeby, Kirkerup og -torp-navne med helgennavne som første led¹⁾. Det er også påfaldende, så mange af de normandiske navne på -ville der er sammensatte med de samme personnavne som de danske -torper. Alene her fra amtet kan nævnes navne som Borup (Beuville), Gerdrup (Gerville), Hellerup (Heugueville), Kallerup (Calleville), Kornerup (Corneville), Mandrup (Manneville), Skalstrup (Ecauville), Soderup (Sotteville), Truelstrup (Torgisville), Tømmerup (Tommeville), Tågerup (Toqueville), Tåstrup (Toutainville), Ågerup (Aqueville).

Af amtets navne på -by hører de to Egbyer, de to

1) I Jenslev har vi dærimod ikke helgennavnet Johannes, se foran. Et kirkeligt minde har vi også i Kappelgårde i Gildebrønde s. (jordebogens Capellæ).

Lyngbyer, Højby, Dalby, Sæby, Risby, Tårnby¹⁾ og Sundby til de almindelige landet over. En særstilling indtager dærimod Valby. Vesten for Københavns amt findes kun én Valby (ved Slagelse). I Fredriksborg amt findes også en (i Holbo herred). Men i Københavns amt findes ikke mindre end fire, en i Hvidovre s. (nu i København), en i Tåstrup s. og to i Ågerup s. Østpå finder vi igen tre Valbyer i Skåne (alle sydligere end Lund), og spredt findes enkelte op gennem Sverrig til Upland. De sjællandske synes gennemgående at ligge ved Vandløb. Vesten for Storebælt afløses Valby af Voldby²⁾. Navnets første del svarer sikkert til sv. vall, 'græsgang', hvis flertalsform vi formodentlig har som sidste led i Tryggevalde.

Navnene på -by findes mest i amtets udkanter, i øst Tårnby (Borgby), Magleby, Sundby, Valby, Lyngby; i syd Ølby, Salby, Egby, Dalby; i vest Sæby, Lyngby, Karleby, Såby. På Heden har vi kun Tåstrup Valby, og i Ågerup sogn er der to Valbyer, ligesom der syd for Roskilde findes et Højby og et Tjæreby; ingen af disse er sognebyer, skönt 40 % af denne navneform både her i amtet og andensteds har kirke.

Heller ikke -torperne er talrige på Heden. Amtets over 70 -torper findes ellers nogenlunde jævnt spredt, men i de gamle skovegne mod sydvest klumper de sig sammen, så at de næsten helt er rådende indenfor den Kreds, der drages gennem sognebyerne Kisserup, Rorup, Dåstrup, Borup og Jydstrup, og omslutter en tredjedel af alle amtets -torp-navne.

Af amtets over 70 -torp-navne er omtr. 25 aldeles utvivlsomt sammensatte med personnavne som Bose (Boserup), Tume (Tømmerup), Helge (Hellerup), Toke (Tågerup), Åge (Ågerup), Agge (Akkerup), Sote (Soderup), Gøde (Gøderup), Bo (Borup), Lave (Lavtrup), Thrugils

1) Tårnby kaldes i de ældste kilder Burghby.

2) I Kavslunde s. på Fyn og i Gern herred, i Vrads herred og Djurs Nørre herred i Jylland.

(Truelstrup¹), Stenkild (Stenkelstrup), Thorkild (Torkelstrup), Ebbe (Ebberup), Sven (Svendstrup¹), Glob (Glostrup), Tolv (Tolstrup). Særlig kan vi lægge mærke til de to Jonstrupper, som har et helgennavn til første led.

Af de øvrige er kun få gennemsigtige: Kirkerup, Bistrup (d. e.: Biskops-thorp), Nyrup og Sørup.

Resten er ikke i øjeblikket fuldt sikre at tolke, men efter den sikre del at dømme kan vi gå ud fra, at også disses forled i de fire femtedele af dem har været et personnavn, som vi blot ikke længer med sikkerhed kan genkende.

Endnu to unge navneformer for bebyggelse, -rød og -bølle, forekommer indenfor amtet. Med hensyn til første led plejer de at stemme med -torperne; men medens af torperne dog endnu henved 15 % (her i amtet endog 20 %) er kirkebyer, har -rød- og -bølle-byerne kun sjældent kirke, undtagen i Nordsjælland, hvor skoven sent er blevet ryddet.

Endelsen -rød, som ikke på samme måde bruges vest for Lille Bælt, strækker sig fra Fyn øst på og over Skåne op i det egentlige Sverrig; her i amtet har vi et lille hjørne, som i senere tid er skilt ud fra det nordsjællandske område²) i Søllerød sogn med Øverød og Trørød (vist alle tre med mandsnavn som første led, ligesom de fleste andre nordsjællandske). Hertil kommer i amtets sydlige del Solrød og den lille skovby Gammerød (ældre Gamlerudh) inde i -torp-sognene.

Kun ét navn på -bølle (sml. bol), Nybølle i Smørum sogn, findes i Amtet.

Endnu kan som bebyggelsesnavne nævnes -tofte (Gentofte, se foran, Lundtofte, ældre Lugnætofte, Hummeltofte, Kløvtofte); tun (sognebyen Tune); -mark (Regnemark); -agre (Osager, Ladager, Spangager); -kot 'hytte' (Kollekolle, ældre Kaldecote); -ore 'udmark' (Hejde ore, Valore); -old 'udmark' (Gævninge old; tæt ved amtets vestgrænse er dette led almindeligt).

¹) To byer af disse navne findes i amtet.

²) Endnu i Roskilde jordebog hører det til Lynges herred.

III.

Til de aller ældste navne hører sikkert de usammensatte, som Køge, Øm, Flyng, Bringe, Lejre, Amak. Disse navnes betydning er det nu næsten umuligt at finde. Måske kan Køge betyde 'bolværk' (glda. Køkæ en aflydsform af det samme ords, vi har som tysk låneord i kagstryge), og Lejre er vist af samme rod som got. hleithra 'telt, hytte'. Men som regel står vi ganske hjælpeløse overfor disse navne.

Af disse usammensatte navne er Tune (som ovenfor nævnt) nok en böjningsform af tun, 'opdyrket mark', og Hove, som ligger i det sogn, der har givet Smørum herred navn og måske i sit eget navn minder om hedensk gudsdyrkelse, er muligvis et minde om, hvor på Smørum mark det hedenske hov (tempel) stod. Også et tredje stednavn dær, Vigsø, har måske sin oprindelse af hedensk gudsdyrkelse (mellem de tre steder Smørum, Hove og Vigsø ligger Lunden).

De egentlige naturnavne er sikkert ofte meget gamle, men hvor tidligt de blev knyttet til bebyggelser, er det næsten altid umuligt at afgøre. Et bynavn som Rye (æ. Rythæ) er vist langt ældre som bygdenavn, end sammensætningerne med -rød, medens det ikke er sikkert, om Holte var en bygd, før Grönholt (Grønæholt) fik sit navn knyttet til en gård.

Vi skal behandle amtets naturnavne i tre grupper, eftersom de knytter sig til skov, strand eller landskabsform.

Af skovnavne har vi -ris i Biltris, hvis første led jeg ikke kan forklare. -ved 'skov' har vi i Vangede (æ. Wongeweth) og Skensved, muligvis i Mosedæ; dærimod næppe i Birkedæ, hvis ældre form er Birke. Holte og Grönholt er omtalt. Endelig har vi -lund i Dyrland, Skovlunde (æ. Skoghærlund), Kalvlunde (måske mandsnavnet Kalv) og Torslunde, de to sidste kirkebyer. Torslunde og nabobyen Baldersbrønde danner måske et lignende hedensk midtpunkt, som det ovenfor omtalte ved Smørum.

Af holmene ligger nogle i havet, sål. Saltholm i Sundet og Langholm i Roskilde fjord. Gårdnavne som Birkholm i Herløv s., Egholm i Sæby s., Trudsholm i Sonnerup s. og Lindholm i Gævninge sogn hører sikkert til en langt senere navneklasse; Kastholm i Osted s. er måske en skovbakke, som også mange steder i landet kaldes holm.

Strandnavne har vi på -ør (gruset bred); således Hvidøre, Avedøre (før Glostrup, nu Brøndbyøster s.) og Dragør. Efter de gamle former (Drakør) at dømme, har den sidste navn efter 'drager' d. e.: krigsskibe. Hertil må også regnes Bogenæs ved Roskilde, som trods den meget gamle skrivemåde med g dog vist er afledet af bok 'bøg', ligesom flere andre næs (Bogense). Endvidere Skovshoved, som allerede nævnes i middelalderen (men måske ikke som bygd).

En særlig omtale fortjæner Jærnen, den strandeng, som strækker sig fra Kalvslunde til Køge. Men det er mig for tiden umuligt at give en udtydning af dette navn. Det vil være rimeligt at se en forbindelse mellem det og Jersie, men dærmed er vi foreløbig lige vidt.

Til rindende vand knytter sig navnene på -thwet 'smal landstrækning med vand på begge sider', en navneform, som er meget almindelig i nybygderne i England; sål. Langtved (Rye s.), Abbetved (Såby s.), Bregentved (Osted s.) og rimeligvis også Osted (se foran). Endvidere Tårbæk, Vedbæk og Vallensbæk. Af ferskvandsnavne kan endvidere nævnes Ramsø ('søen mellem de våde enge'), Hvalsø og Gundsø (måske efter et stammenavn Gudinge, se foran, eller måske snarere af ånavnet Guden, som forekommer flere steder i Danmark). Endelig Baldersbrønde og Gildebrønde ('offerbrønd'?) og selve Roskilde. Derimod næppe Tranegilde, som vel snarest er sammensat med gilde 'lav, ejerlav' og betegner en udstykket del af Ishøj by.

Til jordsmonsnavnene hører måske Gladsakse, som kan betyde 'den strålende, glitrende sten'. Hertil hører sikkert navnene på -verde, Awerthi (Rød- og

Hvidovre) og Barswerthæ (Bagsværd), -verde betyder 'brink, brat skråning'. Awerthi er da 'åbrink', og Barswerthæ er måske den med byg (barr) eller nåletræer (bartræer) bevoksede skråning. Endvidere Solbjærg (nu Frederiksberg) og Madebjærg (urigtig Marbjerg).

Hovedmassen af herhen hørende navne er de på höj eller -höje. Om Herløv og Isle (mark) hører her til, kan være tvivlsomt. Men sikre en Måløv, Saløv, Syv. Geshöj¹⁾ Brönshöj, Mørkhöj, Ledöje, Ishöj (udt. Isöj'e) og Greve, Jersie, Øsemagle og Höjelse. Den første gruppe har den alm. sjællandske udvikling af gl. dansk høg h til hōw, og i lidt ældre kilder finder vi på samme måde Mørkōv, Ledōv og Isōve. Om Brönshöj har været påvirket af det nærliggende Københavns udtale, ved jeg ikke; men også af dette navn finder man former med v.

Særlig omtale kræver de sydlige strandsognebyer, Greve (æ. Gryfiæ), Jersie, Øsemagle (ældre Ølsie magle) og Höjelse (æ. Ølsie lille). De danner sammen med Herfogle (æ. Hærfyghlæ) en lille gruppe, som i behandlingen af -høg hæ slutter sig til deres genboer på den skånske kyst: Hyllie, Fosie, Oxie, Vintrie, Arrie, Gessie, Fuglie, Grevie o. fl.²⁾

At vi her virkelig står overfor en fælles udvikling på begge sider af Sundet, bekræftes ved, at vi på den samme egn finder tryk på sidste led af sammensatte navne, Vallo're, Le'law'er (Ladager), Hærføj'le, hvad vi finder ganske tilsvarende ting til på den skånske side, medens sjællandsk ellers altid lægger trykket på første sammensætningsled.

På den anden side må denne skånske indflydelse ligge langt tilbage i tiden. Dette viser sig ved, at man nu kalder det gamle Ølefshøg hæ litlæ Höwelse, altså med den udpræget sjællandske w-lyd. Det viser sig også ved.

1) Forfinet til Gershöj.

2) Om Hundie (æ. Honedige) hører herhen, er meget tvivlsomt.

at former som Ølsie, Gryfiæ og Jersie allerede er almindelige i middelalderen.

En påfaldende stor mængde af de i dette afsnit omtalte navne findes langs Sundets strand og dærfra ind over Heden. De afløser her for en stor del de egentlige bygde-navne. Mange af høj-navnene betegner kirkebyer, men det er sandsynligt nok, at denne åbne strækning en tid har ligget øde (endog langt ind i torp-tiden), da den var så udsat for vikingeangreb, og at den rige egn først for alvor er taget i besiddelse, da der kom roligere forhold i landet. Dette kan være anledningen både til, at naturnavnene her er så talrige, og, hvis bebyggelsen samtidig er sket inde fra landet og over vandet, til det skånske præg, vi træffer i strandens navneskik.

Vi har hermed gennemgået gruppe for gruppe af amtets bynavne. Vi har set, at nogle er så gamle, at vi vanskeligt kan finde en sikker tolkning af dem, medens andre er så ny, at de hører hjemme i den historiske tids gry eller endog helt oppe i middelalderen.

Vi har set, at Københavns amt i det hele fræmbyder de samme former for bynavne som det øvrige Danmark. Men amtet har dog sine ejendommeligheder. Der er den store rigdom på naturnavne i amtets midte, der er overgangene til den nordsjællandske navnegivning (-rød) og til hallandsk-norsk (-ume); der er stillingen mellem de to områder for -løserne. Og der er endelig en række enkeltnavne, som giver oplysning om bebyggelsens art, om hedensk og kristen gudsdyrkelse og lign.

Der kunde have været fræmdraget endnu flere enkeltheder, sål. den sjællandske brug af magle og lille efter enslydende stednavne.

Men dette må være nok til at vise, hvor rigt et område for granskningen der ligger i vore stednavne. Dette lille udsnit, uden tilstrækkelig forundersøgelse af de skriftlige og mundtlige kilder, vil dog forhåbentlig vise dette.

Og så ved vi jo alle, at der er langt til enden selv med dette amts stednavne. Jeg har kun rent antydningssvis kunnet komme ind på den ufrivillige og frivillige forvansk-

ning, en mængde stednavne har været genstand for, bl. a. fordi jeg endnu ikke i alle tilfælde har kunnet forvise mig om, hvad forvanskningen består i. Jeg har ikke kunnet behandle det vigtige spørgsmål om en fast og fornuftig stavemåde i disse navne. Jeg har måttet forbigå alle de nye navne, især navne på enkelte gårde, på landsteder og møller og lign., for ikke at tale om de mangfoldige marknavne, der også rummer en rigdom af sproglige og historiske værdier. Det er med ligefræm sorg, at jeg har undladt at omtale dette amts mange morsomme brønavne, men kilderne var for utilstrækkelige til, at jeg kunde gøre noget ved dem. Man må nu tænke sig dette amt behandlet i dybden, og siden alle de andre amter gennemgaaede på samme måde! Man vil da forstå, at dersom det kan lykkes at gennemføre den undersøgelse, stednavneudvalget foreslog, vil vort fædreland blive rigere på indhold, og især vil vor nærmeste hjemegn komme til at tale til os med en forståelig tale.

og endelig skulde der gives den sikrest mulige forklaring af dets oprindelse. Desuden skulde der til hver sådan behandling gives en almindelig indledning, som gav hovedresultaterne af de behandlede enkeltheder i let læselig form.

Det er en sådan indledning, jeg har tænkt at give her. Gennemgangen i det enkelte af amtets landsbynavne har jeg foretaget, så godt jeg under mine forhold har kunnet. Der har været hindringer, som har gjort mig det umuligt i det enkelte at undersøge folkemålsformerne af alle navnene; men ved velvillig hjælp af indfødte fra forskellige steder i amtet er det dog lykkedes mig at få en del, som jeg håber, pålidelige oplysninger. M. hens. til de ældre navneformer har tiden og mit opholdssted lagt mig mange hindringer i vejen. En del af de vigtigste kilder har jeg dog benyttet, men jeg kan ikke indestå for de benyttede aftryks nøjagtighed i enkelthederne. I det hele viser de oplysninger, jeg har, sandsynlighed for at være rigtige, men mere tør jeg ikke sige.

Som følge deraf vilde jeg anse det for overilet og uforvarsomt på det grundlag, jeg har kunnet lægge, at offentliggøre en gennemført behandling af amtets stednavne. Men jeg tror, at de almindelige slutninger ud fra dette, i enkelthederne ikke helt fyldestgørende stof, i det hele og store vil kunne stå prøven, selv om de på sine punkter vil være at tage med lidt forbehold. Og det er mit håb, at de her fræsatte ting vil kunne bidrage til at oplive sansen for navnesagen og forberede det arbejde, som forhåbentlig inden ret længe vil blive sat i gang for alvor. Det er i høj grad på tiden, at et sådant arbejde kommer i gang, ti de folkelige udtaleformer, som giver den ene af mulighederne til at nå til en virkelig forståelse, måtte hellere optegnes idag end imorgen, da de daglig påvirkes af skrivemåden, og år for år færre ved besked om, hvorledes de gamle virkelig sagde.

En undersøgelse af stednavne vil næmlig altid være at bygge på kendskab til de kildefæstede navneformer, dels som vi finder dem i de gamle dokumenter og jordebøger, dels som de endnu lever på folkets læber. Vi kan ad

disse veje ikke vente at finde lutter ægte navneformer; skrivefejl på den ene side og indvirkning fra skrevne navneformer på den anden kan have forvansket formerne. Men forholdsvis er disse kilder dog de reneste. Når både Klingseys og Priors kort har Skjalstrup i Vor Frue sogn¹⁾, må det være fejl, da den samme form (Scalstorp) findes i et pavebrev fra 1257 og (Skal'strop) i nutidens udtale. Hvor j er kommet fra, ved jeg ikke, men det skulde ikke forbavse mig, om det beroede på en ganske simpel skrivefejl i en jordebog.

På lignende måde forholder det sig med herregården Spanagers²⁾ navn. I gammel tid træffes også skrivemåden Spångagræ³⁾, og hermed stemmer nutidsudtalen Spångaw'er fuldstændig. Da denne form desuden er let at forklare som spang-agrene, d. e. agrene ved spangen, gangbrættet, over Køge å, er den i alle henseender at foretrække. Den burde som nutidsform staves Spångager.

Om der er grund til at foretrække Helvigmagle for Nyglim, som man nok kalder det, er tvivlsomt.

En ren skrivefejl fra korttegnerens side er det, når Osager eller Ousager på Priors kort er blevet Onsager; men af den slags skrivefejl findes der ikke så helt få på kortene i de forskellige landsdele.

Dersom den ene af de egentlige førstehånds kilder giver en tilfredsstillende forklaring, og de andre ikke taler imod denne, må vi godkende den. Dette er tilfældet med Marbjerg (Flyng sogn). Den stedlige udtale er Mâ.(r)bjê'r, men her er at mærke, at den svage r-lyd efter a er ganske betydningsløs, da en sådan r-lyd her på egnen kan tilføjes efter enhver åben selvlyd, og egnens folk næppe kan høre, om den er der eller ej (som i engelsk). Da en gammel optegnelse har Madebyerg, sammensat af det gl. danske mad el. made, 'eng', og bjærg, og da dette giver

1) Generalstaben og Postadresseb. har det rigtige.

2) Sål. i alle officielle kilder.

3) Sål. 1440, Kbh. Dipl. I, 162, og i Roskilde bispestols jordebog.